

Barst het onderwijsbestel?

Tweede Kamerlid Paul van Meenen liet zich onlangs kritisch uit over ons onderwijsbestel: "Het bestel is de houdbaarheid voorbij, geredeneerd vanuit de kansen van kinderen." Heeft hij gelijk, of gaat het hier om een staaltje fact free verkiezingsretoriek? Rob Martens pakte de rekenmachine er eens bij en onderzocht hoe het werkelijk gesteld is met het onderwijsbestel.

Onderwijsspecialist en Kamerlid Paul van Meenen (D66) liet zich in het novembernummer van het tijdschrift *Van twaalf tot achttien* kritisch uit over ons onderwijsbestel: "Een veel groter probleem is de uitval. Als je daar niets aan doet, gooi je heel veel talent weg. Ik wil dat rigide systeem doorbreken. Het bestel is voor mij helemaal niet heilig. (...) Als we er nu niets aan doen dan blaast het zich vanzelf van binnenuit op. Het bestel is de houdbaarheid voorbij, geredeneerd vanuit de kansen van kinderen." (p. 13). Hiermee schopte hij tegen de schenen van onderwijsbestel-establishment. Terecht of niet? In dit artikel ga ik op zoek naar de feitelijk gesteldheid van ons onderwijsbestel en hoeveel talent erdoor wordt 'weggegooid'.

Simpele getallen

Om met die laatste vraag te beginnen: het valt nog niet mee om hierop een goed antwoord te vinden. Het grootste probleem is dat de impact van onderwijs moeilijk te becijferen is. Stel dat er 50.000 leerlingen zijn die jaarlijks uit het onderwijs rollen en onder hun niveau presteren en zo de rest van hun leven 30 procent minder verdienen dan ze hadden kunnen verdienen. Dat zou een krantenkop opleveren in de trant van: 'Falend onderwijs kost de samenleving jaarlijks ruim een half miljard euro extra' (30 procent van het bruto modale inkomen, maal 50.000).

Onzin natuurlijk. Onderwijs is een hoeksteen van de opvoeding en de kosten van een slechte opvoeding uitrekenen is onzinnig, zo niet onmogelijk. En dat is een groot probleem. Want als niet duidelijk is wat een slecht onderwijsbestel kost, dan delft Van Meenen in dit door rekenmeesters gedomineerde land het onderspit. Laat ik daarom toch eens proberen om deze kwestie verder af te pellen.

Hoe te onderzoeken?

Als één leerling een laatbloeiër is en daardoor niet naar het vwo gaat, geen informatica gaat studeren, niet dat geniale algoritme ontwikkelt waardoor ASML zijn chips 30 procent goedkoper kan maken en miljarden verdient waardoor zuidoost Nederland definitief uitgroeit tot het nieuwe Silicon Valley, waardoor ... We kunnen het nooit weten. En dus moeten we op zoek gaan naar afgeleide indicatoren waardoor we kunnen inschatten hoe vaak leerlingen naar de verkeerde vervolgopleiding doorstromen,

onder hun kunnen presteren of voortijdig uitvallen, om zo in te schatten hoeveel talent verspild wordt.

Die moeilijke meetbaarheid heeft deels ook te maken doordat onderwijs verplicht is. Ouders en vooral leerlingen kunnen amper kiezen. Hartkamp (2016) zegt daarover: "Veel kinderen geven aan dat het gedwongen onderwijs niet hun keus is. Maar omdat ze gedwongen op school zitten, kunnen ze alleen op de school zelf hun ongenoegen uiten." Het ongenoegen komt dan vaak naar buiten als ongemotiveerd gedrag. Op zoek naar cijfertjes over ons bestel zien we vaak internationale onderwijsvergelijkingen. Dit soort vergelijkingen is eigenlijk onbruikbaar. Op de eerste plaats gaat ze over het heden, niet over datgene waar onderwijs op voorbereidt: de toekomst. Verder is het vrijwel altijd appels met peren vergelijken omdat veel meer dan alleen het onderwijssysteem per land verschilt. Een voorbeeld om dit te verduidelijken: Nederland investeert veel in dijken, maar mij lijkt niet dat je op grond van een internationale vergelijking moet concluderen dat we er vervolgens daarom op kunnen bezuinigen. Wie bezuinigt op bruggenonderhoud ziet na enkele jaren bruggen instorten. Bij fundamentele onderwijsbestelproblemen is dat lastiger zichtbaar te maken. Langetermijn effecten laten zich moeilijk in klinkende euro's omschrijven, dus tellen we ze gewoon maar niet mee. Dat is niet goed. Hieronder mijn poging om deze effecten en de daarbij behorende kosten te beschrijven; ik sta open voor iedere poging tot herberekening. Ik noem de vier kernvariabelen die mogelijk iets kunnen zeggen over de kwaliteit van ons onderwijsbestel.

1) Geboortemaand

De basis van ons onderwijsbestel is de organisatie in jaarklassen waardoor we leerlingen onderling kunnen vergelijken met jaargenoten. Dit vormt de basis onder de eindtoetsen, de organisatie van ons onderwijs en het toewijzen van leerlingen aan vervolgopleidingen. Zijn er cijfers die iets zeggen over de korte- en langetermijn effecten hiervan? Het antwoord: ja, en helaas zien ze niet goed uit.

Het gaat dan om het geboortemaand-effect. In De Hoog (2015) zien we dat kinderen die relatief jong in hun jaargroep zijn, kinderen die bijvoorbeeld eind-augustus geboren zijn, zo'n 55 procent kans hebben naar het vmbo te gaan, terwijl voor kinderen

Rob Martens

Reacties op dit artikel
naar: rob.martens@ou.nl

die in november jarig zijn - dus relatief oud - die kans ongeveer 45 procent is. Laat dat even op u inwerken. Het is de eerste serieuze aanwijzing dat ons onderwijsbestel leidt tot grote talentverspilling.

Dit probleem is niet nieuw, begin jaren tachtig beschreef Klaas Doornbos dat deze 'augustus/september-kinderen' sterk oververtegenwoordigd zijn in het speciaal onderwijs en vaker blijven zitten. Doornbos verzette zich tegen de verspilling die zittenblijven, een kenmerk van het rigide jaarklassesysteem, met zich meebrengt. In Trouw zei hij daarover in 1997: "Alleen al de financiële schade van het zittenblijven in het basis- en voortgezet onderwijs werd dertig jaar geleden op 400 miljoen gulden geschat." Dat bedrag in guldens komt nu overeen op zo'n slordige twee miljard euro. Jaar in, jaar uit. De Hoog vat het zo samen: "De jonge leerlingen zijn hiervan de dupe. Ze scoren lager, ontwikkelen een negatief zelfbeeld, blijven vaker zitten, krijgen vaker dan gemiddeld een lager schooladvies. Zo'n verkeerd advies kan gevolgen hebben die een leven meegaan. Want eenmaal ingedeeld in een bepaald schooltype - vmbo, havo, vwo - blijf je er vaak in hangen (...). En dat alles omdat je toevallig in september bent geboren."

Steeds bepaalt de peildatum in een jaarsysteem of een talent tot bloei kan komen of niet, zo laat De Hoog zien. Bijvoorbeeld: de beste voetballers van Engeland zijn veel vaker geboren in de eerste maanden van het voetbalseizoen. De Hoog vond bij de spelers van het Nederlands elftal dezelfde scheve verdeling. Ook de beste speler die nu actief is op de Nederlandse velden, de Deen Kasper Dolberg, is in het begin van het voetbalseizoen geboren, namelijk op 7 oktober. Niemand betwijfelt Dolbergs talent, maar de vraag die het geboortemaand-effect dus opwerpt is hoeveel nog net iets te kleine, magere jongetjes over een groter talent beschikken maar door de oudere Dolberg omver gekegeld werden. Tot overmaat van ramp kennen wij in ons land een vroege schoolkeuze, wat dit geboortemaand-effect versterkt: immers hoe jonger je bent des te groter de relatieve last die je hebt van je achterstand in maanden. Wat dat alles bij elkaar kost? Gokje: zittenblijven en switchen van opleiding: drie miljard euro; twintig procent onderpresteerders die daar de rest van hun leven last van blijft houden: 100 miljard euro?

2) Motivatie

In een goed onderwijsbestel zitten gemotiveerde leerlingen. Ze volgen onderwijs dat hen past, qua niveau en interesse. Functioneeret het bestel niet goed dan zijn er motivatieproblemen, immers leerlingen en studenten zitten dan niet daar waar ze zouden moeten of willen zitten. Zou het onderwijsbestel een bedrijf met gedemotiveerde klanten zijn, dan zou het failliet gaan.

Het motivatieprobleem in het onderwijs is groot. Stel dat een niet gemotiveerde leerling of student 50 procent minder effectief leert, wat geen al te bonte uitspraak is. In dat geval hebben we alweer een krantenkop: 'Motivatieproblemen in het onderwijs kosten de belastingbetaler vijftien miljard euro per jaar'. Maar laten we eens kijken of er objectievere gegevens zijn op dit terrein. In de voorlaatste jaarlijkse 'Staat van het onderwijs' wees de Onderwijsinspectie op het grote probleem van motivatie. Leerlingen in Nederland zijn, zo bleek, weinig intrinsiek gemotiveerd. Uit onderzoek weten we dat ze dan minder diepgaand leren, veel minder exploratiegedrag en nieuwsgierigheid vertonen en meer 'van buiten leren'. Ze zijn meer afgeleid, minder volhardend en vallen eerder uit. Leraren moeten hen voortdurend 'bij de les houden'. Van Rooijen et al. (2016) hierover: "Wat de niet-cognitieve ontwikkeling betreft, is het meest opvallende resultaat dat een dalende trend zichtbaar is van groep 8 naar leerjaar 3 (in het vo, red.) voor vrijwel alle onderzochte variabelen, namelijk voor competentiemotivatie, sociale motivatie, extrinsieke motivatie (met als uitzondering prestatie-motivatie), welbevinden met docenten, welbevinden met klasgenoten, taakoriëntatie en self-efficacy.' (p. 7). Diverse motivatievormen liggen onder het schaalgemiddelde, scoren dus onvoldoende. Dit strookt volledig met ander motivatieonderzoek. In het mbo is het iets positiever maar ook daar geldt: 'Gemiddeld genomen kent de door de deelnemers gerapporteerde motivatie en welbevinden een dalende trend, die in het eerste jaar van het mbo sterker is dan in het tweede jaar.' (p. 10). Kortom; ook deze tweede variabele vertelt heel slecht nieuws over ons onderwijsbestel.

3) Doorstroom

Al in 2005 schetste de Onderwijsraad in 'Betere overgangen in het onderwijs' de hardnekkige ernst van het probleem met doorstroom: "Verlies van leerlingen en te weinig leerlingen die een voldoende hoog opleidingsniveau bereiken zijn twee problemen die al heel lang in het onderwijs spelen." (p. 9). Tien jaar later komen Van Rooijen et al. op grond van bronbestanden van DUO tot de volgende conclusie over de overgang van het primair naar het voortgezet onderwijs: "De grootste groepen afstromers naar een lager onderwijstype zien we bij de overstap van jaar 2 naar jaar 3 en van jaar 3 naar jaar 4. Uiteindelijk zit negentien procent van de leerlingen in leerjaar 4 van het voortgezet onderwijs in een lager onderwijstype dan geadviseerd door de basisschool, terwijl dertien procent in een hoger onderwijstype dan geadviseerd terecht is gekomen. In totaal is een op de acht leerlingen een keer gedoubleerd in de leerjaren 1 tot en met 3." (p. 7). Naast deze duidelijke groep is er ook nog een deel

dat niet in deze cijfers zit omdat het uiteindelijk wel het voortgezet onderwijs kan afronden. Maar het vermoeden is gerechtvaardigd dat een krappe meerderheid van de leerlingen niet op de plek zit waar ze het beste tot hun recht komt.

Bij de overgang naar het mbo en hbo is het beeld even zorgelijk: 40 procent van de mbo-instromers in het hbo switcht of stopt binnen een jaar.

De conclusie is dat bij waarschijnlijk de meerderheid van leerlingen/studenten de overgang problematisch verloopt. Het lukt in ons onderwijsbestel dus onvoldoende om leerlingen en studenten goed voor te bereiden op vervolgonderwijs of op de juiste plek te plaatsen. Kosten? Korte en lange termijn bij elkaar: tien miljard per jaar?

4) Uitval en vertraging

Veel leerlingen en studenten vertragen of vallen uit, iets waar Van Meenen ook op wijst. Dat geldt niet alleen voor leerlingen uit minder bevoorrechte milieus, waarover nogal wat ophef was toen in de laatste 'Staat van het onderwijs' daar aandacht aan werd besteed, maar treft vooral ook jongens. Jos Claessen (2013): "In het schooljaar 2010/2011 behaalden 123.894 studenten een graad in het hoger onderwijs: hbo-bachelor, wo-bachelor en wo-master. Achter dit imposante aantal gaat evenwel een scheefgroei schuil die tot nadenken stemt en reden is voor bezorgdheid. Er zijn forse verschillen tussen mannen en vrouwen. Mannen vormen de minderheid met 44 procent geslaagden (N = 54.318) en vrouwen leveren het leeuwendeel met 56 procent (N = 69.576). Een discrepantie van deze omvang is meer dan verbazingwekkend. Een generatie geleden waren de verhoudingen immers nog volledig omgekeerd." (p. 7) .

Ons onderwijs trekt dus steeds groepen omlaag, eerst de meisjes en nu de jongens. En dat is dure talentverspilling. Een gemeen addertje onder gras is dat schooluitval onder niet-westerse jongens een behoorlijke kans op een route richting criminaliteit of radicalisering betekent. De directe kosten van de uit-

val: zo'n vijf miljard euro; de indirecte maatschappelijke kosten: niet in geld uit te drukken.

Dus ...

Uit het bovenstaande blijkt dat er tal van problemen zijn, maar dat een deel van die (korte termijn) problemen te repareren valt; bijvoorbeeld jongens die vertragen of kinderen die van onderwijstype veranderen. Dat is weliswaar inefficiënt en het kost geld (jaarlijks een paar miljard), maar het hoeft geen ramp te zijn. Ik bedoel: van een jaartje aanrommelen met je studie ver gaat de wereld niet. De langetermijn problemen zijn echter veel ernstiger. Wanneer het onderwijsbestel met zijn schotten, vroege keuze en jaarklassen, leerlingen niet in hun (gemotiveerde) kracht zet waardoor zij een definitieve verkeerde school- of studiekeuze maken, hun talent niet tot bloei komt of ze uitvallen, dan hebben we daar heel lang last van. De kosten zijn dan van epische omvang.

Dit artikel was niet bedoeld de onderwijsprofessionals (waar ik zelf immers ook toe behoor) te wijzen op het feit dat ze het niet goed doen. Daar gaat het hier niet om. De simpele vraag was of Van Meenen gelijk heeft dat ons onderwijsbestel op de schop moet. Het zal politiek waarschijnlijk nog niet scoren en het CBS zal het niet doorrekenen, maar het antwoord is: ja.

Referenties:

- Claessen, J. (2013). *Meisjessucces of jongensprobleem?* LOOK rapport 32. Heerlen: Open Universiteit.
- De Hoog, M. (2015). Elk jaar gaan duizenden kinderen naar de verkeerde school vanwege hun geboortemaand. *De Correspondent*, 2015.
- Hartkamp, P. (2016). *Het gedwongen onderwijs voorbij*. Piaseczno (PL): the Quantum Company.
- van Rooijen, M., Korperssoek, H., Vugteveen, J., Timmermans, A., & Opdenakker, M.-C. (2016). *Overgangen en aansluitingen in het onderwijs*. Serie van drie deelrapportages voor NRO. Den Haag: NRO.

